

OVER ENKELE GENTSE LOFDICHTEN OP DE TABAK (CA. 1700)

Paul HUYS

In een handschrift, bewaard in de Gentse Universiteitsbibliotheek (1) en waarvan de volledige titel luidt *Rymgedichten, jubileen, solemniteijten, lof-*

dichten van voornaeme personen, triumphen, klughtspeelkens, liedekens, bijeen vergaedert door J. HYE, (2) staat het volgende liedje te lezen.

DEN SNUIJF TOEBACK

- 1 Den snuijf toeback wort meest ghesien
in s' koninckx hof by d'edel lien*
- Den snuijf toeback dat is een kruijt: k'en moet hem niet veel loven
gaet maer naer het paleijs in s' koninckx prijncen hoven
- 5 de majesteijten selfs die aghen hem soo groot
dat hij gheslotten* wort in goudt en selveren boot
men siet dijt eldel* volck en al dat* draeght den deghen
soo tot dit costelick poer* van snuijf toeback gheneghen
datter niet een en is van al die edel lien
- 10 oft hij komt aen den snuijff sijn liefde en mijnne bien*
de damen in ghelijckx kommen den snuijf te prijsen
en kraghtigh tabacq blat groot eer en lof bewijsen
hier in soo vijnt men smaeck wat reuck dat ghij begeert
gheeft u den snuijf toeback en wort ghedistileert*
- 15 't sij roos oft ander guer* t'sij amber je sumijnen*
de reuck van nerolij* oft wel van roosmarijnen
vraeght maer wat u belieft al waer het nogh soo soet
ghij vijnt* het in den snuijff en dat op staende voet.
en boven dat* hij nogh de krachten u kan gheven
- 20 die??ans* gheeft den smoor, soo heeft hij daer beneven
en boven sijnen reuck dat hij met wonder maght
verjaeght den swaeren slaep oock mijdden inden nacht
sijt gij melancholiek en vool swaermoedigheden
ghebruijckt gheen ander kruijt haut u alleen te vreden
- 25 met poeijer van toeback soo ghij maer niesen kont
ghij moght versekert sijn het hert dat wort ghesont
hij doet het swaer ghemoet sterstont* (sic) van u vertre(c)ken
en sal in sijne plaets de gheestigheijt* verwecken
triackel* antidot oft roomschen orviantaen*
- 30 en heeft, ghelooft mij vrij, oijt meerder craght gedaen.

* Woordverklaring:

r.1. *lien* = lieden, mensen; r.6. *ghesloten* = gesloten, opgeborgen; r.7. *eldel* (sic) = edel; *al dat* = al wie; r.8. *poer* = poeder; r.10. *bien* = (aan)bieden; r.14. *ghedistileert* = gedistilleerd, door verdamping gezuiverd; r.15. *guer* = geur, *je sumijnen* = jasmijnen; r.16. *nerolij* = soort olie (?); r.18. *vijnt* = vindt; r.19. *boven dat* = bovendien, ook; r.20. *die??ans* = tussen die en ans staan nog een of twee letterteken, mogelijk een afkorting; r.27. *sterstont* (sic) = terstond, dadelijk; r.28. *geestigheid* = opgewektheid, goede luim; r.29. *triackel* (Fr. *thériaque* van Gr. *thèriakè*) = mengsel als geneesmiddel tegen de schadelijke werking van een vergif, synoniem dus van r.29. *antidot* = tegengif; r.29. *orviantaen* (uit Orvieto) = benaming van een theriakel of tegengif.

Het gedicht zelf vergt - behoudens enige woordverklaring - verder niet veel inhoudelijke uitleg. Het is een lofzang op de snuiftabak, in edele kringen gegeerd door man én vrouw. Dit kostbaar kruid, opgeborgen in een (bootvormige) gouden of zilveren doos, is blijkbaar in veel geuren (en dus smaken) voorhanden: roos, amber, jasmijn, rozemarijn - alles naar believen, "al ware het nog zo zoet". Snuiftabak verjaagt de zware slaap, is werkzaam tegen melancholie, lokt het niezen uit hetgeen goed is voor de gezondheid van het hart, verdrijft zwaarmoedigheid voor opgewekte goede luim. Geen tegengif - theriakel, antidotum of Roomse orviëtaan - bezit dezelfde (genees)kracht.

Dat dit gedicht in poëtisch opzicht geen meesterwerken heeft opgeleverd, moge al van bij de eerste oogopslag duidelijk zijn: rederijkerspoëzie van gering allooi. Dat we hier voor dit gedicht toch aandacht vragen, gebeurt dus niet op poëtische gronden, maar vanuit een cultuurhistorische belangstelling. In de betere burgerlijke en in de hogere kringen - waar men "den deghen draeght" - tot aan de vorstenhoven (°) toe, was het snuiven van tabak blijkbaar een rage geworden. En ondanks het (aanvankelijk zeer sterk) verzet van de kerk tegen dit schadelijk genotsmiddel waren ook onder de pastoors toen al vele verwoede tabaksnuivers. (°) Vooral in de loop van de achttiende eeuw zou de tabak de hele wereld veroveren. Ook al moest de 'wetenschap' daartegen waarschuwen! In 1702 publiceerde de Parijs arts Louis Lemery zijn populaire *Traité des aliments* (°) waarin hij het ook uitvoerig heeft over de tabakspant. Als tijdgenoot moest hij hierbij vaststellen: "On se sert d'avantage du Tabac pour le plaisir que pour la santé", maar als arts wist hij: "On reconnaît par expérience qu'il affaiblit la mémoire (°), qu'il attaque les nerfs, et qu'il échauf(f)e beaucoup. Je crois même" - voegt Lemery er nog aan toe - "qu'il est bien capable de produire quantité de maladies, ou du moins qu'il ne contribue pas peu à en rendre les symptômes plus cruels et plus dangereux." Tot slot wijst Lemery er ook op dat "Mr. Fagon, premier Médecin du Roy, prouve par des raisons solides et convaincantes combien l'usage que l'on en fait communément, est pernicieux".

Hoe dan ook, genots- en/of geneesmiddel, heilvol of gevaarlijk, omstreeks 1700 was het snuiven, roken (en kauwen) van tabak in elk geval zeer populair. Het is precies in diezelfde periode dat we ook Hyes liedeken over 'den snuijf toeback' moeten situeren. Het liedje is immers zeer waarschijnlijk in (of kort na) 1696 geschreven. (7)

In hetzelfde Gentse handschrift, dat de gedichten van Jacobus Hye bundelt, vinden we overigens enkele folio's verder (8) nog een tweede gelijkaardig lofdicht (maar ditmaal op de tabak in het algemeen, niet specifiek de snuiftabak dus). Het 'liedeken', dat uit vier strofen van elk negen verzen bestaat (rijmschema: aabbccdd), gaat als volgt:

LIEDEKEN VAN DEN TOEBACK

- 1 Den toeback moet men achten
 en oock sijn groote crachten
 men vijnt* gheen beter cruijt
 van al dat vut* daerde spruijt
 5 want als den toeback wort ghesmoort*
 Wie heeft van sulcken cragt ghehoort
 gheen tanpijn* onze tanden stoort
 voor een besmette loght*
 wordt hij aldermeest ghesoght
 10 toeback doet wijnt* verjaeghen
 hij weijrt* oock vele plaghen
 hij is soo wonder goed
 en maeckt vlijtigh ons ghemoet
 noijt cruijt soo crachtigh en ghesont
 15 als toeback men ter weerelt vont
 Hij weijrt* fluijmen vut de mont
 gheen roomschen orvitaen*
 heeft noijt meerder cragt ghedaen

Wat cannen lijghter* wenschen
 20 voor wijnt beslotte* menschen
 als eene pijp toeback
 diemen draeght in sijnen sack
 want quaelick sietmen roock opgaen
 de hers* die is terstont onlaen*
 25 de scheten worden toe ghestaen
 den buijck die wort onlast
 die was met den wijnt ghebrast*

Ick wijl* dan sonder stooren
 somtijts een pijken smooren
 30 dat doet ons noijt gheen quaet
 alst naer maet en reghel gaet
 den minnaer wort door roock ghevoet
 het is al roock dat mijnen* doet
 het scherpt de sinnen en het bloet
 35 hierme(e) ick scheijder van
 om dat ick niet meer en can

finis

* Woordverklaring

r.3. *vijnt* = vint; r.4. *vut* = uit; r.5. *ghesmoort* = gerookt; r.7. *tanpijn* = tandpijn; r.8. *loght* = lucht; r.10. *wijnt* = darmwind, veest; r.11. *weijrt* = weert af; r.16. *weijrt* = weert, verwijdert; r.17. *orvitaen* = antidotum (uit Orvieto); r.19. *lijghter* = eerder, meer; r.20. *beslote* = geconstipeerde; r.24. *hers* = aars, *onlaen* = ontladen, geleegd; r.25. *ghebrast* = gulzig opgevuld; r.28. *wijl* = wil; r.33. *mijnen* = minnen, vrijen.

Ook hier is de poëtische waarde minimaal. Alleen de inhoud is in cultuurhistorisch opzicht interessant als verdediging (door dik en dun!) van het gebruik van tabak. Althans volgens de auteur

van dit liedje is tabak een krachtig kruid, werkzaam tegen de tandpijn, tegen een besmette lucht, als heilmiddel tegen darmwinden en tegen fluimen, krachtig tevens als antidotum. Ook geconstipeerde mensen vinden er dadelijk verlichting van. Voelt de auteur plots dat hij met zijn ongenueanceerd pleidooi te ver gaat? Roken - verzekert hij - kan geen kwaad, tenminste "als 't naar maat en regel gaat". Het stimuleert ook de zinnen en het bloed en is dus voor minnaars aan te bevelen. De slotverzen vormen een onverwachte anticlimax: de dichter stopt ermee, "omdat hij niet meer kan".

Het is opvallend dat deze beide Gentse liederen - naar strekking en ook chronologisch - parallel lopen met het "Liedeken op den snuijff toback", dat we al eerder in ditzelfde tijdschrift (?) hebben gepubliceerd: ook dat liedje dateert ongetwijfeld uit de laatste jaren van de zeventiende eeuw.

Maar moeten we hier niet tevens, als 'antidotum' tegen al die - (on)verdiende (?) - lofzangen op de tabak, ook een tegenstem laten horen? Hier komt er een. Het is een passus uit *De volgeestige werken van Don Francisco de Quevedo Villegas, Spaans Ridder. Tweede Deel*, een Amsterdamse Quevedo-vertaling uit 1745. (10) Het is een fragment uit het visioen 'De hervormde Helle', (11) waarin een aantal duivels hun snode hervormingsplannen komen toelichten. Eén van die duivels is de 'duivel van de tabak'. Ziehier wat hij te vertellen heeft (we citeren in het

kleurrijke 18de-eeuwse Amsterdams, met behoud van de oorspronkelijke spelling):

"Daer op quam **de Duyvel van den Tabak** (..) Ik heb, seyde hy, de Indiën gewraakt van (= gewroken voor) de overlasten, die de Spaansen aldaar gepleegt hebben: want ik heb de Spaansen meer quaet gedaan, met onder haar (= hen) het gebruyck van den Tabak in te voeren, als (= dan) de Koning van Spanjen de Indianen gedaan heeft, wanneer hij Colombo, Cortez, Almeyro en Pizarro aan haar (= naar hen) sond, vermits 'er veel meer glorie insteekt, onder de Musket-kogels en de steeken van de Lancien, als onder de quylen (= kwijlen), niesen, draaijingen en duyselingen des hoofts, en somwylen van de besmettelyke roode loop, die dat vuyle gebruyck van den Tabak verwekt, te sterven.

De Tabak-suygers, gelijken krachtelijk na de besetene dewelke men besweert, deselve blaasen ook vuyle rooken en dampen uyt, maar zy blyven voor altijd met die quaade Geest beseten, want zy zijn Afgoden-dienaers van den Tabak, zy maken daar een Godheyt van die haar verrukkingen verwekt, zy prysen en roemen de selve boven alle dingen, versoevende en vervolgende elk een, om die haar ook te doen gebruyken. Indien zy de selve door 't rooken gebruyken, soo makense van nu af aan haare leer-jaren voor de Helle, alwaar men in de rook moet verhard zijn; en soo zy de selve voor snuijff gebruyken, met die door de neus-gaaten op te snuyven, soo gewen-

nen zy sich tot de ongemakken van den ouderdom, de welke altijd de snot in de neus, en de quijl (= kwijl) en de rochels in de mond heeft.”

De tekst spreekt voor zich - we onthouden ons dus van commentaar. Maar deze bedenking nog. De tabak in Spanje

invoeren als weerwraak om al het leed te vergelden dat de Spanjaarden de Amerikaanse Indio's hadden aangedaan: inderdaad een duivels idee!...

NOTEN

- 1 Universiteitsbibliotheek Gent (voortaan UG, Hs. 2421. Het gedicht “Den snuijf toebak” is te vinden op f°68v° (alternatieve paginering f°101).
- 2 Jacobus Hye (Gent 14 mei 1667-29 mei 1749) was - blijkens een door hemzelf in 1727 geschreven autobiografische notitie (UG, Hs. G. 5909, f° 19) - aanvankelijk schipper, zoals zijn vader, maar werd in 1696 meester-kuiper en huwde in 1699, twee jaar na de dood van zijn ouders. In 1702 werd hij lid van de Gentse “Gilde van Rhetorica der H. Drieuldigheid” (= de in 1701 heropgerichte Hoofdkamer “De Fonteine”). Jacobus Hye was o.m. de auteur van een paar toneelstukken (“Het huwelijk van Abigaïl en Nabal” en “Het tooneel van de bedorven werelt nu in onse tijden”). Kort voor zijn dood schreef hij ook nog een “Beschryvinghe van eenighe saecken in desen tegenwoordighen tijt voorgevallen van tjaer 1744 tot 1747”.
- 3 Reeds in de tweede helft van de 16de eeuw werd in Frankrijk de koningin, Catharina de Medici (+ 1589), de vrouw van Henri II, voor het bestrijden van haar migraine behandeld met tabakspoeder, op aanwijzing van de Franse gezant in Lissabon, Jean Nicot de Villemain (naar wie de *nicotine* haar naam kreeg). Zie ook het speciaalnummer over ‘Tabaksgeschiedenis’ in *Ons Heem*, jrg. 53, nr. 2 (juni 1999), p. 74.
- 4 Tegen het einde van de 17de eeuw was de kerk al van haar streng standpunt tegen de tabak teruggekomen. En de rokers kregen toen zelfs een eigen patroon, Sint-Rochus (een associatie met het woord ‘rook’). Zie *Ons Heem*, l.c., p. 75. Een ‘dikwordende dorpspastoor die veel snoof’, terwijl hij aan het brevieren was ‘op de schone trekschuit die op de Nethe door de vette zomerlanden dreef’, wordt door Felix Timmermans - die ook de verhalenbundel “Pijp en toebak” schreef - ten tonele gevoerd in “Anna-Maria” (p. 110); en in diezelfde roman (p. 159-160) komt ook de lange, mage-re toverheks Joo Pastoor voor; als ze bij Mijnheer Pirroen om een aalmoes komt, geeft hij haar “een cent meer om een pries (Fr. prise = greepje) van haren goeden snuif te mogen nemen, die toch zo goed om rieken was..”
- 5 LEMERY (Louis). *Traité des aliments où l'on trouve par ordre et séparément la différence et le choix qu'on doit faire de chacun d'eux*. Parijs, J.B. Cusson & P. Witte, 1702¹, 1705². Wij gebruikten de eerste druk van 1702 (UG, nr. Med. 372/30), p. 478-480.
- 6 Vgl. KROOK (Enoch). *De buitenspoorige toebaksnuiver: of het huwelijk door snuijftoebak. Kluchtspel*. Amsterdam, J. Lescaijle, 1697. Daarin o.m. de volgende dialoog tussen baas Bertrand (fervent tabaksnuiver) en zijn meid: “Trui: Daar docht ik niet om, ik val wat kort van memorie. - Bertrand: Dan moestje wat meêr snuiven, zo zou je beter leeren onthou-

wen. - Trui: Maar zeker, zou het waar zij, Sinjeur, heeft de snuif zulk een kracht? - Bertrand: Gewis, ze reinigt de harssenen, verlicht de oogen, en doet zwaare inzinkingen verdrijven, of opdroogen." We gebruikten het exemplaar in de UG, nr. H. 126², het geciteerde daar op p. 14. Zie verder ook SCHOTEL (G.D.J.). *Letterkundige bijdragen tot de geschiedenis van den tabak, de koffij en de thee*. 's-Gravenhage, P.H. Noordendorp, 1848, p. 8 e.v. en SCHOTEL (G.D.J.). *Het Oud-Hollandsch huisgezin der zeventiende eeuw*. Leiden, Sijthoff, z.j., 2de druk door H.C. Rogge, p. 399-407.

- 7 De teksten in het vermelde handschrift staan vermoedelijk in chronologische orde: op f° 65 (een paar folio's vóór "Den Snuijff toeback") wordt de datering 1696 aangetroffen.
- 8 UG, Hs. 2421, f°75v° (volgens de alternatieve paginering f°108).
- 9 *Oost-Vlaamse Zanten*, LX, 2 (april-juni 1985), p. 106. Ook dit 'liedeken', aangetroffen in een dossier (1683-1699) in het archief van de Raad van Vlaanderen (nr. 31078), moet dus -

zoals die van Jacobus Hye - eveneens uit de late zeventiende eeuw dateren.

- 10 *De volgeestige werken van Don Francisco de Quevedo Villegas*. Amsterdam, Hendrick Bosch en Johannes van Septeren, z.d. (= 1745). We citeren uit het exemplaar in de UG (nr. BL 2558), p. 260. Francisco de Quevedo Villegas (Madrid 1580-Villanueva de los Infantes 1645) verbleef omstreeks 1613-1617 in Italië en werkte daarna aan het Spaanse Hof, waar hij uiteindelijk in ongenade viel (gekekerd 1639-1643). Zijn belangrijkste werk is de sarcastische en karikaturale schelmenroman "El Buscon" (Saragossa, 1626). In dit boek beleeft Don Pablo, bijgenaamd El Buscon (d.i. De Schelm) een reeks avonturen aan de zelfkant van de maatschappij
- 11 Zie hiervoor ook de Bochumse dissertatie (1975) van Jürgen Wahl: *Quevedo. Discurso de todos los diablos, o Infierno emendado. Kritische und kommentierte Ausgabe*, 182 pp. Een vroege vertaling van Quevedo's 'Hervormde Hel' verscheen al in 1639 in Rouen: *Les voisins ..., augmentées de l'enfer reformé*.